

Una nova teoria de la comicitat

ALEXANDRE SANVISENS HERREROS

Universitat de Barcelona

Resum: En aquesta comunicació, l'autor presenta una nova teoria de la comicitat que té en compte tots els factors que es recullen per separat en les diverses teories que s'han donat al llarg de la història: l'oposició a una norma, la incongruència, el sentiment de superioritat, l'alleujament de la tensió, l'agressió, el joc, l'expectativa frustrada, la sorpresa... i, ahora, incorpora totes les aportacions de la neurofisiologia. Es tracta de la teoria de la injustícia ontològica, segons la qual, allò còmic ens fa captar, mitjançant una incongruència enginyosa, una injustícia ontològica, és dir, una usurpació d'una categoria ontològica superior per part d'alguna persona o ésser personalitzat que té una categoria ontològica i axiològica inferior. L'emoció associada a aquesta captació és, per a l'autor, l'eufòria existencial, una constatació vivencial de la pròpia existència personal formant part d'un grup social ben determinat.

Paraules clau: Rialla, humor, broma, injustícia ontològica, eufòria.

A new theory of comicity

Abstract: In this presentation, the author introduces a new theory of comicity that synthesizes the diverse elements traditionally treated in isolation by historical theories, such as norm violation, incongruity, the feeling of superiority, tension relief, aggression, play, frustrated expectations, and surprise—while also integrating insights from neurophysiology. This is the theory of *ontological injustice*, which posits that the comic arises when we perceive, through a clever incongruity, an ontological injustice: that is, the usurpation of a higher ontological category by a person or personalized being of a lower ontological and axiological status. The emotion associated with this recognition is, according to the author, *existential euphoria*: a lived affirmation of one's own existence as a member of a clearly defined social group.

Keywords: Laughter, humor, joke, ontological injustice, euphoria.

1/ El riure

El tema de la comicitat i l'humorisme és fonamental en antropologia. Es pot definir l'ésser humà com aquell que és capaç de riure d'allò còmic.

La rialla és una resposta organitzada de caràcter hereditari¹ que pot tenir tres causes: la primera, una activitat purament fisiològica neuronal; la segona, una emoció com l'alegria, la mescla de por i alegria (en les pessigolles), o l'eufòria; la tercera, una elaboració mental intel·lectual que porta a un tipus especial d'emoció (eufòria existencial)² de caràcter unitiu social i que duu a una reacció fisiològica neuronal.

Aquesta tercera causa del riure pot ser una forma de joc (la broma)³ comuna a l'ésser humà i a certs animals, o bé la comicitat (enginy còmic i comicitat directa). Aquí només analitzarem la comicitat.

2/ La comicitat

En l'actualitat, existeixen diverses teories sobre la causa de la comicitat, algunes de les quals, si no totes, tenen precedents en l'antiguitat. Cap

1. Ja va observar Darwin el 1872 que la rialla, com a expressió, és innata, ja que es presenta en cecs i sords de naixement. Cf. Charles Darwin, *La expresión de las emociones*, Pamplona: Laetoli, 2009, p. 189. Ara bé, el sentit de l'humor no és innat, sinó que s'aprèn entre els sis i els dotze mesos, observant les reaccions dels progenitors. Cf. Gina C. Mireault *et al.*, «Infant humor perception from 3 to 6 months and attachment at one year», *Infant Behavior and Development*, n. 35, 2012, p. 797-802.
2. La paraula *eufòria* ve del grec εὐφορία de εὖ (bé, bon) i φορος (portador). Portar (o suportar bé) una càrrega. Tenir força o energia per suportar la càrrega de la vida. Estar animat, tenir autoestima, optimisme, benestar, alegria desbordant, exaltació, excitació, entusiasme, exacerbació. Es dona en condicions de seguretat en el nen. És un estat d'ànim o una emoció contagiosa, social, que es comparteix amb el grup social real o imaginari (en cas d'estar sol), en què se sent o experimenta la pròpia existència com a membre del grup, i, des del meu punt de vista, és l'emoció pròpia de la comicitat. També és al darrere d'altres causes del riure.
3. Estan documentades bromes en gats, guineus, garses, corbs, lloros, ximpanzés, gorilles, orangutans, bonobos, etc. Cf. Alexandre Sanvisens H., *El libro del buen humor*, Madrid: Vivelibro, 2022, p. 48-50. Acompanyant el joc alegre de molts animals (com gossos, rates o ximpanzés, apareixen sovint emissions de sons anàlogues a la rialla de l'ésser humà). El riure en el joc és un indicador que la lluita no és agressiva. També els dofins quan lluiten lúdicament emeten sons característics. Robert Provine pensa que el joc amb pessigolles és l'estímul bàsic del riure en animals (rates, gossos, elefants, etc.). Així es creen vincles socials. Darwin va observar que el riure per pessigolles és un reflex, mentre que el riure d'allò còmic no ho és, però que, en ambdós casos, és necessària la condició de tranquil·litat (de seguretat). El Dr. Luis Fernández Navarro, en la seva tesi doctoral de 2019 va demostrar l'existència de diferències molt significatives entre el riure dels humans i el dels simis. Altres autors, com la Dra. Marina Davila també han trobat diferències bàsiques entre els sons humans i els dels simis. (Cf. Alexandre Sanvisens, *op. cit.*, p. 183-184).

d'aquestes teories no és capaç d'explicar completament el fenomen. Podríem classificar-les en cinc grups principals, a banda de la teoria de Bergson.

2.1/ Teories de la superioritat

Tomas Hobbes, en la seva obra *Leviatán* de 1651, va proposar que el sentiment de triomf, orgull o poder que se sent en notar la superioritat respecte d'una altra persona, d'un grup de persones o fins i tot d'un mateix en el passat, és la causa de la rialla d'allò còmic.⁴ Allò còmic és l'ésser inferior mateix que manifesta ignorància, deformitat o inadaptació de qualsevol tipus.

És fàcil constatar que el sentiment de superioritat no és necessari per experimentar l'emoció de la comicitat i que no sempre que es té un sentiment de superioritat sorgeix aquesta emoció. El que sí que és necessari és que algú quedi devaluat o rebaixat, però això no implica el sentiment de superioritat en l'observador.

2.2/ Teories de la incongruència, absurd, contrast, ambivalència

La incongruència és una incompatibilitat lògica entre dues representacions d'una mateixa realitat física, mental o conceptual que la ment no pot assimilar, i desencadena la hilaritat. Hi ha molts tipus d'incongruència i cadascun dona lloc a un tipus de teoria de la comicitat:

- a) Entre dues idees de la mateixa cosa que es presenten juntes (Francis Hutcheson).⁵
- b) Entre allò elevat i allò trivial en un mateix ésser (de Herbert Spencer).⁶
- c) Entre el concepte i l'objecte a què es refereix (Arthur Schopenhauer⁷ i també G.W.F. Hegel⁸).
- d) Entre la causa i l'efecte, o més aviat entre l'expectativa i el resultat (Immanuel Kant,⁹ Friedrich Teodor Vischer,¹⁰ K.Ch. Friedrich Krause,¹¹ Theodor Lipps,¹² etc.). S'espera una gran cosa (gran causa o efecte) i el resultat és un no res (expectativa frustrada).

4. Thomas Hobbes, *Leviatán: o la materia, forma y poder de una república eclesiástica y civil*, Madrid: Alianza editorial, 2018.

5. Francis Hutcheson, *Thoughts on Laughter and observations on «the Fable of the Bees»*, Glasgow: R. Urie, 1729.

6. Herbert Spencer, «The physiology of laughter», *MacMillan's Magazine*, vol. 1, 1860, p. 8.

7. Arthur Schopenhauer, *El mundo como voluntad y representación*, Barcelona: Orbis, 1986, Vol. 1, llibre 1er, cap. 13.

8. Georg W. Hegel, *De lo bello y sus formas*, Madrid: Espasa Calpe, 1958 (3ª. ed.).

9. Immanuel Kant, *Crítica del juicio*, Madrid: Libr. de Victoriano Suárez, 1914 (2 vols.) (secció 54).

10. F. Teodor Vischer, *Über das Erhabene und komische*, Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 1967.

11. Karl Ch. F. Krause, *Compendio de estética. 2ª. ed. Aumentada con la Teoría de la música*, Madrid: Librería V. Suárez, 1883, p. 127-133.

12. Theodor Lipps, *El humor y lo cómico. Un estudio estético-psicológico*, México: Herder, 2015.

- e) Entre idees relacionades amb la mateixa cosa de forma sorprenent sempre que no s'involucri una emoció superior (compassió, pena, por, indignació, disgust, desaprovació moral, etc.) (James Beattie).¹³
- f) Entre sentiments oposats, com per exemple entre amor i odi en un mateix subjecte (John Young Thomson Greig).¹⁴
- g) Entre les percepcions incompatibles d'una mateixa situació en dos marcs de referència diferents (Arthur Koestler).¹⁵
- h) Entre dos *scripts* (guions, «rols», conceptes de tipus funcional o professional) aplicats a la mateixa persona en el cas de l'humor verbal (Victor Raskin,¹⁶ Salvatore Attardo¹⁷).

2.3/ Teories de la sortida de la norma

Tota persona ridícula i tot fet còmic s'escapa de la norma (norma social, norma de vestir, normes estètiques, normes literàries, etc.). Aquesta escapada de la norma es pot considerar una forma de llibertat inconscient, pròpia del joc, i productora de plaer.

Auguste Penjon¹⁸ considerava l'espontaneïtat i la llibertat com l'essència d'allò agradable i d'allò còmic. Camille Mélinand¹⁹ pensava que la fugida de les normes clàssiques (allò insòlit i allò barroc) era la causa del riure per comicitat, tot i que calia complementar aquesta llibertat amb algun contrast o incongruència entre dos pensaments contradictoris. La mateixa cosa apareix com a absurda des d'un punt de vista, però raonable des d'un altre punt. També Friedrich Georg Jünger considerava l'oposició a una norma com l'element clau de la comicitat.²⁰

L'inconscient treballa durant el somni fugint de tota norma, i el resultat de la seva activitat és sovint còmica. L'elaboració dels acudits segueix en molts aspectes la forma onírica de considerar les coses (un joc d'idees amb llibertat) (teoria de Freud²¹) en la qual es dona sempre algun estalvi de despesa psíquica, base del plaer.

13. James Beattie, *Essays, (An essay on laughter and ludicrous composition)*, Edinburg: William Creech, 1776.

14. J.Y.T. Greig, *The Psychology of Laughter and Comedy*, New York: Dodd, Mead and Co., 1921.

15. Arthur Koestler, *The act of creation*, London: Hutchinson, 1964.

16. Victor Raskin, *Semantic mechanisms of humor*, Dordrecht-Boston-Lancaster: D. Reidel, 1985.

17. Salvatore Attardo i Victor Raskin, «Script theory revisited: joke similarity and joke representation model», *Humor*, n. 4, (3-4), 1991, p. 293-347.

18. Auguste Penjon, «La rière et la liberté», *Revue Philosophique de la France et de l'étranger*, vol. 36, 1893, p. 113-140.

19. Camille Mélinand, «Pourquoi rit-on? Étude sur la cause psychologie du rire», *Revue des deux Mondes*, tom. 127, 1895, p. 612-630.

20. F. Georg Jünger, *Über das Komische*, Berlin: Widerstands Verlag, 1936.

21. Sigmund Freud, *El chiste y su relación con lo inconsciente*, Madrid: Alianza Editorial, 1973 (3ª ed.).

És cert que en tota comicitat hi ha una fugida de la norma, però no tota fugida de la norma, encara que sigui amb degradació, provoca hilaritat.

2.4/ Teories lúdiques de l'humor

Max Forrester Eastman²² considerava la comicitat com un derivat del joc despreocupat, de la broma. Era una mena de decepció lúdica, simulada, sense dolor ni perjudici.

Leonard Feinberg²³ sosté una teoria de la comicitat basada en allò que ell anomena agressió lúdica (i que classifica entre les teories de la superioritat). La tècnica fonamental de la comicitat és, per a ell, la distorsió de la realitat. La rialla és una forma d'agressió disfressada contra l'ésser inadaptat en societat o inferior. Però també parla Feinberg de l'agressió abstracta, contra la hipocresia, contra la repressió, contra les normes o els cànons, contra la idea de disseny, contra tot, contra la lògica, etc.

2.5/ Teories de l'alleujament

L'alleujament de la tensió nerviosa explica possiblement el plaer del riure, però no la causa. Són molts els autors que parlen d'aquest alleujament. Potser el primer va ser Herbert Spencer, a qui ja ens hem referit. Ell pensava que la incongruència creava una tensió en la ment, en no ser capaç de donar-li una interpretació. El riure seria, llavors, una mena de catarsi. Hi ha altres formes de veure aquest alleujament segons les altres teories de la comicitat.

2.6/ Teoria de Henri Bergson²⁴

La hilaritat apareix quan descobrim un mecanisme o una rigidesa en el si d'un ésser viu, un automatisme instal·lat en allò vivent. Les característiques d'allò mecànic en contraposició a allò vivent són la rigidesa, l'automatisme (falta de llibertat), la producció en sèrie (repetició) (*versus* allò irreplicable), falta de comprensió o visió intuïtiva, etc. Veure aquestes característiques en un ésser humà (o un ésser humanitzat) provoca la hilaritat i la rialla pròpia de la comicitat. Però no és la incongruència la causa del riure, sinó la comprensió de la suplantació d'allò vivent humà per allò mecànic, amb la corresponent degradació que porta cap al just càstig social expressiu, que és la rialla.

22. Max F. Eastman, *The sense of humor*, New York: Charles Scribner's Sons, 1922.

23. Leonard Feinberg, *The secret of humor*, Amsterdam: Rodopi, 1978, p. 27-28.

24. Henri Bergson, *La risa. Ensayo sobre la significación de lo cómico*, Madrid: Espasa Calpe, 1973.

3/ La teoria de la injustícia ontològica

La comicitat és una activitat mental de caràcter intel·lectual en la qual es capta alguna cosa enginyosa que ens permet intuir alguna peculiaritat en les persones que d'alguna manera les degrada o rebaixa justament de categoria, i fa sentir a aquell que riu una eufòria existencial de caràcter social (grup) que s'expressa en la rialla.

La primera observació que cal fer entorn a la fenomenologia del riure és que a ningú no li agrada que els altres es riguin d'ell. La rialla és tinguda com un càstig, una mena d'agressió social molt sofisticada (fins i tot s'ensenyen les dents en riure, com ja havien observat Darwin i altres autors). Això ens porta a pensar que la persona que fa riure està cometent alguna mena d'injustícia contra el grup social a què pertany. En tot grup social (fins i tot en els grups animals) hi ha una jerarquia. Uns pertanyen a una categoria superior; d'altres, a una d'inferior. Si un individu intenta usurpar alguna categoria superior a la seva, comet una injustícia que és castigada amb una forta agressivitat. Però si aquesta usurpació és com un joc que no implica drets vitals, llavors produeix una reacció igualment punidora, però simbòlica o purament expressiva, que és la rialla.

La rialla es produeix contra una persona o ésser personalitzat²⁵ que, essent d'una categoria ontològica (i axiològica) inferior, es fa passar com si fos d'una categoria superior. Es riu quan es capta aquesta injustícia ontològica que es manifesta com una ambivalència (un ésser amb dues categories a la vegada, cosa impossible o absurda).

4/ Classificació de la comicitat

Segons la categoria d'ésser que té l'usurpador i la categoria usurpada, podem distingir tres tipus de comicitat representats pels tres exemples paradigmàtics següents:

- a) L'individu que camina dignament i, de sobte, ensopega i cau estrepitosament.
- b) El nen petit que porta un barret de copa.
- c) Déu en el cel molt interessat pels resultats de les carreres de cavalls d'Ascot.

En el primer exemple, en la imaginació, veiem un ésser que cau perquè no té la destresa i dignitat d'un ésser humà. Veiem, doncs, un autòmat personalitzat que es fa passar per humà (disfressat d'humà). Un mecanisme

25. Podem riure d'éssers inanimats o d'animals, però amb la condició d'humanitzar-los o personalitzar-los. Aquesta idea es va fer clara en J. Paul Friedrich Richter en la seva *Introducció a l'estètica* de 1804. I encara més en Friedrich Theodor Vischer el 1837 en el seu opuscle *Sobre lo sublime y lo cómico*. (F.T. Vischer, *op. cit.*).

o ésser de categoria *subhumana* (inferior a la humana) usurpa la categoria d'ésser humà.

En el segon exemple, veiem un nen (ésser humà de categoria inferior respecte a la intel·ligència, la destresa, la fortalesa, la cultura, la formació en general) que es fa passar (pel barret, que és per a ell com una disfressa, una forma d'engany), per un ésser humà adult (per tant, de categoria ontològica i axiològica superior).

En el tercer exemple, veiem un ésser interessat per les carreres, i per tant, purament humà, però que està disfressat de Déu o que, en l'acudit, es fa passar per Déu (ésser de categoria sobrehumana).

Aquests tres exemples, com dic, són paradigmàtics dels tres grans grups en què jo classifico la comicitat:

- a) Comicitat *subhumana*: un ésser no humà personificat (una cosa, un mecanisme, un animal, etc.) usurpa la categoria humana.
- b) Comicitat humana: un ésser humà de categoria inferior (per la força, la intel·ligència, la bellesa, la destresa, la moralitat, etc.) usurpa una categoria humana superior.
- c) Comicitat sobrehumana: un ésser humà usurpa la categoria d'ésser sobrenatural o sobrehumà (fantasma, sant, Déu, forces naturals o l'atzar mateix guiat per Déu, com es considera en moltes religions).

5/ La teoria de la injustícia ontològica incorpora totes les altres

Allò que fa riure és la captació de la injustícia ontològica, però allò que ens fa veure aquesta usurpació d'una categoria superior per part d'un ésser inferior és precisament allò que defineix les diferents teories del riure que hem explicat: la fugida de la norma, la incongruència, contrast, absurd o ambivalència, la rigidesa en allò vital, i en definitiva, tot allò propi de la llibertat del joc i de l'inconscient.

No és allò absurd en si el que fa riure, sinó el fet que algun col·lectiu personal imaginari o un mateix abans d'haver captat l'equívoc o el frau intel·lectual ho consideri com una cosa sensata o normal. Aquestes persones són uns insensats que es fan passar per membres normals de la col·lectivitat social, i se'ls castiga amb el riure.

No és l'expectativa frustrada allò que fa riure, sinó l'ésser inferior que es feia passar per superior en força, intel·ligència, etc. Com és natural, l'acció d'aquest ésser inferior frustra la nostra expectativa com a éssers enganyats pensant que estàvem davant algú d'una categoria superior. Com que és el cas que davant algú de categoria superior preparem una energia de contenció, d'admiració, de destresa, d'intel·lecte, etc. considerable, llavors, quan descobrim que l'ésser que tenim al davant és de categoria inferior, l'excés d'energia preparada es pot alliberar en forma de rialla, alliberant la tensió (teoria de l'alleujament).

El sentiment de superioritat respecte a l'ésser ridícul es dona en alguns casos i pot ser un gratificant afegit, però no és necessari en absolut per al riure.

Heus aquí que la teoria de la injustícia ontològica²⁶ té en compte tot allò que s'ha considerat en les diverses teories de la comicitat que hi ha hagut al llarg de la història.

La teoria de la injustícia ontològica és una generalització i reformulació de la teoria bergsonianiana del riure. Bergson va descobrir que els valors que fan pujar de categoria són els característics de la vida en tots els seus nivells: la flexibilitat, l'adaptabilitat, el fet de ser irrepetible, la racionalitat, etc. i que tot allò que fa baixar de categoria té a veure amb una mena de mecanisme, d'artificialitat, de rigidesa, de producció en sèrie, etc. El riure surt, segons Bergson, quan veiem un mecanisme rígid insert en un ésser viu personal. A la formulació bergsonianiana, tot i essent correcte, li falta una formulació definida i una generalització per encabir la comicitat sobrehumana, que és allò que constitueix la meua aportació.

La teoria de la injustícia ontològica té en compte també les noves aportacions de la neurofisiologia. Al cap i a la fi la captació de la injustícia ontològica requereix la captació de la norma i de la incongruència o de l'ambivalència i això requereix una captació intel·lectual de l'enginy, propi també dels fets intel·lectuals seriosos, i generalment amb sorpresa. Per això els centres cerebrals implicats de forma necessària en aquestes captacions es posen actius durant la captació de la comicitat.

26. Aquesta teoria pot ser provada de forma empírica a través de la interpretació de múltiples acudits, anècdotes i històries còmiques. Cf. A. Sanvisens, *El libro del buen humor*, Madrid: Vivelibro, 2022.